3 1761 07017876 9

ЗАГАЛЬНА БІБЛЇОТЕКА

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

ОРИСЯ
ДІВОЧЕ СЕРЦЕ
СІЧОВІ ГОСТІ

ОПОВІДАННЯ

PG
3948
K856
O6
1900

ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні склади:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

1—6а. **Лепкий Б.**, Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. **Левицький-Нечуй Ів.**, Запорожці.
8. **Ляфонтен Ж.**, Байки (в 4 образками).
9—11. **Карпенко-Карий**, Суета, нове видання.
12—14б. **Крушельницький Антін**, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, І).
15—16. **Руданський С.**, Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. **М. Вовчок**, Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. **Ахеліс Тома, др.**, Начерк соціольоґії.
21. **Мамін-Сибіряк Д. Н.**, Чутлива совість.
22—23. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. **Кміт Юрій**, В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. **Збірник** народніх пісень і дум.
30—33а. **Чайківський Й.**, Всесв. історія І, стар. віки (з ілюстр.).
34. **Кіплінґ Р.**, От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. **Кіплінґ Р.**, От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Бернзон Б.**, Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть III.
40. **Езоп**, Байки.
41—43б. **Барвінський В.**, Скошений цвіт, повість.
44—47. **Раковський Ів. др.**, Психольоґія, І.
48. **Андреєв Л.**, Три оповідання.
49—50. **Карпенко-Карий**, Хазяїн, комедія.
51. **М. Вовчок**, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Бєрнзон Б.**, Понад сили, драма.
53—56. **Чайківський Й.**, Всесвітна історія II, серед. віки.
57—59. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. **М. Вовчок**, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. **Ібзен Г.**, Будівничий Сольнес, драма.
63—64. **Гоголь М.**, Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. **Руданський С.**, Цар-соловей, поема-казка.
66. **Моліер Ж. Б.**, Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. **Котляревський Ів.**, Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. **Чайківський И.**, Всесвітна історія III, нововічна.
73—74. **Николишин Д.**, Розладдє, драма.
75. **М. Вовчок**, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. **Геновефа**, опов. (з образк.).
78. **Куліш П.**, Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Кобилянська Ольга**, Некультурна, новеля.
80. **Кобилянська Ольга**, Valse mélancolique.
81—84. **Франс Ан.**, На білих скалах, повість.
85—86. **Толстой, Л.**, Живий труп, драма.
87—91. **Барвінський О.**, Спомини з мого життя, І.
92. **Яричевський С.**, Княгиня Любов, драма.
93. **М. Вовчок**, Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. **Лепкий Б.**, Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **М. Вовчок**, Інститутка.
100—103. **Антонович В.**, Коротка історія Козаччини.
104. **Аверченко**, Гуморески.
105. **Барвінок Г.**, Русалка.
106—107. **Лепкий Б.**, М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—110б. **Куліш П.**, Чорна Рада, повість.
111. **Толстой Л.**, Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. **Берґзон, Ан.**, Вступ до метафізики.
114. **Франс Анатоль**, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

ОРИСЯ
ДІВОЧЕ СЕРЦЕ
СІЧОВІ ГОСТІ

ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Книгарня Наукового Тов. ім. Шевченка у ЛЬВОВІ Ринок 10

Українська Накладня с. з о. п. BERLIN W 62 Kurfürstenstr. 83

Товариство „Просвіта“ у ЛЬВОВІ Ринок 10

Printed in Germany

LIBRARY
JAN 12 2009
UNIVERSITY OF TORONTO

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

from

the Library of

STEPAN I. KYLYMNYK

ОРИСЯ.

(Іділлїя).

I.

Співають у пісні, що нема найкрасчого на вроду, як ясная зоря в погоду. Отже хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав може, що вона красча й над ясную зорю в погоду, красча й над повний місяць серед ночи, красча й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і зьвіря в дуброві, і мак у городї.

Може й гріх таке казати: де тики видано, щоб дївча було красче од сьвятого сонця й місяця? Та вже мабуть так нас грішних мати на сьвіт породила, що як споглянеш на дївоцьку вроду, то здасть ся тобі, що вже нї на землї нї на небі нема нїчого красчого.

Гарна, дуже була гарна сотниківна! Знали її по всїй Українї; бо в нас на Вкраїнї, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовцї, їде за сто верстов, аби тілько побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за

Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Та не багато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицяннєм. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було вернеться инший крутиус із Війтовець та й ходить, мов неприкаянний. Спитає його про Орисю товариш...

„Шкода“, каже, „брате, нашого повабу й залицяння! Не для нас зацьвіла ся квітка! Може хто й застромить її собі за високу шапку, тілько той буде не з нашого десятка“.

А товариш похитає мовчки головою та й подумає: „От-же занапастила козака!“

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Подивить ся було на її старий сотник, подивить ся на її пишний зрост і хорошу вроду, порадуєть-ся батьківським серцем, що діждав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: „Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знати-ме женчик, яку благодать бере собі од Господа милосердного? Єсть багато людей, і статечних і значних, що залицяють ся на тебе, та не хотілось би мені оддавать тебе в руки сивому дідові: звялить

тебе ревнуючи, як вітер билину в полї. Ой, не хотїлось би оддавать тебе й за молодого шибайголову, що не поживе довго без степу та коня, поляже в полї буйною головою, а тебе зоставить горювать з дїтоньками!“

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотить ся йому з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городї. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господї в старого сотника, похожала як по меду бжілка і всю господу звеселяла.

III.

Приснив ся раз Орисї цредивний сон. Здалось, прийшла до неї з того сьвіту покійна панї-матка, стала над нею в головах та й каже: „Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дївувати: що-день благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину.“

Встала Орися нї смутна нї весела, іде до пан-отця в сьвітлицю, зачервонїлась як та квіточка, та й каже: „Пан-отченьку! Позолили мої дївчата платтє. Нехай запряжуть нам коней; поїдемо ми до Трубайла, під Турову Кручу: там вода, чиста як скло, рине по камінням.“

А пан-отець рече: „Чого-ж тобі, Орисю, так далеко їздити?“

— „Хиба-ж то вже, пан-отченьку, й далеко?... На пів години ходи; та туди-ж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєш ся, як вода заблищить і зашумить під горою.“

А пан-отець: „О, я вже знаю, що аби чого забажала, то вмієш випросить. Поклич же мені старого Гриву!“

Поскочила Орися до дверей, не довго шукала Гриви, зараз привела його перед пан-отця.

А той Грива був старий, дідизний чоловік. Знав він пана сотника ще з-малечку, випестив його на руках; вивчив і на коні їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотів би й панства, аби тілько при йому дожити віку. Старий уже був дуже дідуган той Грива; брови на очи йому понасовувались і борода сива до пояса.

Увійшов у сьвітлицю, вклонив ся пану сотнику, та й каже: „Добрий-день, добродію!“

А сотник йому: „Здоров, добродію!“ Бо вони один одного звикли добродіями величати.

„Запряжи,“ каже, „добродію, пару коней, візьми хоч той віз, що було сухарі в поході возимо, та повези наших прачок до Трубайла.“

А той йому: „Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?“

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує з-під повітки віз, довгий і широкий, добре йому знакомий, що нераз у лихій годині засївши за його, одбивавсь од Ляхів або од Татарви, нераз приняв через його й нужди не мало, часом як трапить ся було утїкать із ним по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопить ся манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз тепер на иншую потребу; запрягає пару коней, що вже лїта давно погасили в них той огонь, що кипить у серцї, паше з очей і з ніздер, і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дїтям, а доброму козакові на втїху Смирні тепер тії два білії коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик од козацького герця.

Отже дївчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настілники і всяке добро; наклали повен віз і самі посїдали: усї в стьожках та в квітках, — Орися поміж ними, — і як мак у городї всї квітки закрашає, так вона сидїла поміж своїми дївчатами. Сивий Грива сїв з-переду; хлопята кинулись одчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

„Не бари ся жтам, Орисю!“

А вона: „Нї, пан-отченьку!“

Ляснув погонич пугою; конї заржали, почувши лугову пашу; потюпали і зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дївчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено, і туди зелено. Було бо се саме на весні, як ще трава сьвіжа та молода, тілько що вкриє землю. Скілько в-горі синього неба, стілько в-низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в ночі покотить ся, палаючи по небу, так тая Орися проїзджала широким лугом з своїми дівчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступить ся дерево, а сонце як заблищить саме в тім місці, де вода рине через каміння, то ти-б сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий кришталь рине з гори і бєть-ся на дрібнії склянки об каміння.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а коріння повисло над самою річкою. Дикий хміль почіплявсь за те коріння і колишеть-ся кудлатими жмутками. А в-низу вода рине та рине! Отсе-ж тая й Турова Круча.

Дивлять ся на неї дівчата, та й питають ся в старого Гриви, чого вона прозвалась Туровою?

„На-що вам знать?“ каже Грива.

— „Аже-ж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!“

„Ой, мої голубята! Сказав би я вам, та тілько більш не поїдете сюди на річку.“

— „Що-ж там таке? Скажи бо таки нам, дідусю!“

Як узяли просить, не видержав старий, сїв на камені над річкою, та й почав глаголати:

„Колись то давно, іще до татарського лихоліття, правив Переяславом якийсь князь. Та й був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже його; і кохавсь він у польованнї. Ото-ж раз поїхав той князь на польованнє, та й одбив ся у пуші од своєї челяди. Їде та їде пущею, коли-ж дивить ся, аж на лощинї пасеть-ся стадо турів.“

— „А що-ж то, дїдусю, за тури?“ спитала ся Орися.

„То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нїгде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивуєть-ся на їх золотії роги, а дивуєть-ся, що при них стоїть дївчина, така, що усю пущу красою осьвітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: вхопила його за серце тая чудовная краса.

„Дївчино!“ рече: „будь моєю жоною!“ А вона рече: „Тогдї я буду тобі жоною, як Трубайло назад вернеть-ся.“ А князь їй знову:

„Як не згодиш ся на моє прохання, то я твої тури постріляю.“ — „Як постреляєш мої тури, то вже більш нічого не стреляти-меш.“ Розсердив ся князь, взяв лук з плеча і почав стрілять золоторогії тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тогді був не такий узенький як тепер, — прибігли над високу кручу і всї шубовсть у воду! та й нї один не переплив, усї каменем лягли по дну, аж річку загатили. Сплеснула тогдї дївчина руками: „Потопив єси моїх золоторогих турів, блукайже тепер по пущі по всї вічнії роки!...“ Отже й блукає, кажуть, той князь до сього часу по пущі і ніяк не знайде свого Переяслава. А Переяслав був уже і в татарських руках, був і в лядських, — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде його, та й не знайде. А дївчинині тури лежать і досї камінням в водї, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо з-під води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і пійдуть шукати собі диких пущ по Вкраїнї“.

V.

Слухають дївчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїть ся и глянуть на

каміння, що простяглось купою через річку. Вже їй здаєть-ся, що то справді не каміння, і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прать би то їм, чи до-дому вбіратись; сором тілько старого Гриви: поглядає бо на них, та тілько всьміхаєть-ся. То було люблять прать на самій бистрині, положивши кладку з каменя на камінь; а тепер одійшли дальше од кручі, де вода ще не дійшла до каміння і пливе тиха та чиста, хоч вигляньсь як у зеркало. І справді мов у зеркалї видно в воді і небо, і кручу з тими кудлатими корінням, що переплутились із хмелем, і кучерявії вязи, що повибігали на самий край і попростягали зелені лапи під річкою.

Дивить ся Орися в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло; хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїть ся глянуть у-гору, щоб справді не було там когось; боїть ся глянуть і на каміння: вже їй здаєть-ся, що ось-ось заревуть і сунуть ся з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала в воду: дивлять ся дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто-ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не мало ж, видно, здивовавсь і козак:

стоїть на коні нерухомий. Бо хто-ж би й не здивовавсь, опинившись над такою кручею? У-низу рипе вода через камінне, а над водою сидить нерухомо сивий дід на камені, а там стоять нерухомі дівчата, з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата, чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареві, що живе в кришталевому будинку під водою. Отсе-ж мабуть і сам він вийшов з води погріть старії кости на сонці. Ще раз погляне козак на сивого діда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукави, попідтикали плахти й мережані заполоччю подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді і над водою їх білії ноги. Задививсь козак, і собі стоїть нерухомо; коли ж гукне на його старий Грива: „Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскать свої кармазини в Трубайлї?“

І скоро промовив, — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак одвітує дідові: „Та й за те слава Богу, що хоть на кручу вибрав ся. Скажи, будь ласкав, дідусю, як менї виїхать ік Війтовцям?“

„А чого тобі треба в Війтовцях?“

— „Через Війтовці“, каже, „лежить моя дорога“.

„А куди-ж лежить твоя дорога?“

— „Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка“.

„Еге“, каже старий Грива: „нехай-же тобі Господь у доброму ділї помагає! От-же куди тобі виїхать? Берись у-низ, по-над берегом; то там трохи низче буде тобі доріжка; тією доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не проїдеш, а конем добрий козак перехопить ся“.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховавсь по-за деревом.

Як сховавсь, тогдї то вже розгулялись наші дївчата; розписали козака як на папері які й очи, які й брови, як і говорить, як всьміхаєть-ся. Та каже: „Се твій сужений!“, а та: „Се твій.“ А одна додала: „Не змагайтесь дурно, дївчата: чи рівня-ж таки вам пишний князь! Се нашій панночцї сужений!“

Почервонїла Орися. „Збожеволїла“, каже, „ти, Параско! Хиба не чула, що він сказав дїдові?“

І жаль їй було, сама не знає чого, що він їде сватать ся. Мякше од воску дївоче серце. Тане воно од козацьких очей, як од сонця...

„Що-ж“, каже Параска, „що їде сватать ся? Суженої й конем не обїдеш!“

VI.

Попрали дївчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посїдали й поїхали до дому, сьвіжі та веселі; щебечуть як ластівки. Іще далеко не доїхав віз до сотницького двора, а в дворі вже чутно було, що вертають ся.

„Орисю, наша панночко!“ крикнули дївчата, скоро розчинились ворота. „Чий же то сивий кінь у дворі стоїть? Се-ж того козака, що ми бачили, се-ж твого князя, се-ж твого суженого!“

Гляне Орися, а в серлї наче жаром запекло. Чи вона злякалась, чи вони зрадїла, сама того не знала.

Виглянув у вікно із сьвітлицї молодий козак: їде в двір віз із старими кіньми, із старим сивим погоничем; зелена трава волочеть-ся по боках і бєть-ся по колесах; а із-за сивої бороди старого Гриви, із-за білої зїми, червоніє лїто: повен віз дївчат у квітках та в намистї, — Орися як сонце поміж ними! Виглянув, та аж руками сплеснув: „Се-ж вона, се-ж вона!“ І ото вже тогдї почав на прямоту викладувать свою мову пану сотни-

кові, і хто він такий, і чого приїхав. Хто-ж він такий, то се вже пан сотник знав давно: Миргородський осауленко, отаман у своїй сотні, хорошого й багатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивить ся, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Тавогли на всю Гетьманщину; а побачивши та й себе показавши, довідать ся, чи вже надбала шитих рушників у скриню... Про що журивсь, чого бажав пан сотник, те йому як із неба впало. Не довго думавши, позвав Орисю. Ввійшла в сьвітлицю, червона як калина.

„От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш красчого?“

Хоть-би тобі слово промовила, хоть-би тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і головку схилила.

Бачить пан-отець, що не діждеть-ся од неї одвіту, — бо де-ж таки, щоб дівчина сказала, що в її на мислї. Очиці хиба скажуть, а сама ні. Пораховав се пан-отець, та й каже: „Де вже такий козак та люб не буде! Обні міть ся-ж та поцїлуйтесь, та й Боже вас благослови!“

Обняв козак Орисю, поцїлував у тії губоньки, що наче з самого меду злїплені, і вклонились обоє низько, до самого долу, пан-отцеві.

Чи багато-ж наїхало дружини на весїлля, чи бучно одбули гостей, чи довго гуляли, се вже не наше дїло росказувати.

Бачив я Орисю саме перед весїллям; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргородї, — ще стала красча за-мужем, і дитина в неї як Божа зірочка. Вже я нераз думав собі на неї дивлячись: „Се Божа слава, а не молодиця! Що, як-би хто дотепний змалював її так, як вона єсть, із маленькою дитинкою на руках! Що б то за картина була!“

ДЇВОЧЕ СЕРЦЕ.

(Іділлїя).

I.

Ой у недїлю рано, по-раненьку,
Ой тож не у всї дзвони дзвонили,
Як у вдовиним дому гомонїли...

Єсть така пісня, і дуже жалібна вона. Було, як співає наш кобзар Архип, то й сам плаче. От-же, як би не вмер Архип, то ще-б зложив може й жалібнїйшу пісню про нашу вдову, на прізвище Загірню, як у неї в дворі одного ранку гомонїли селяне, а вона сама крізь людський гомін голосила. І селяне-ж були хороші! бодай їх доброму чоловікові нїколи в себе в господї не бачити!...

Десятники з сотськими та з писарем, — он хто гомонїв у вдовиному дворі! Уже-ж вони не з добром завитали до вдови Загірньої, бо сї людцї де купою зберуть ся, з того місця втїкай скорійше, — добра не побачиш і не почуєш.

Коли-б знав Ігнат удовиченко, що й його батьківського двора не мине ся халепа всемирня, то певне й вітер би його в полї не ви-

передив. А то хто-ж би подумав, що одного в матери сина вільмуть у москалї?.. Вдова Загірня вбезпечилась, що в неї син одинчик, і молилась Богові тілько, щоб він послав її Ігнатку хорошу пару.

Сам Ігнат був ще молодий козак, — саме тілько чорний вус почав пробиватись. З паробками лїтати на взаводи, скакати через купалове огнище, або перемахати сажнями Днїпро, — отто були його забавки. На улицю ходив пісень співати, жартовав з дївчатами по-хлопячи, а любощі йому ще не дуже в серце впивались. Недолїток зовсїм іще був Ігнат удовиченко, тілько що батьківський зрост і хода, і якась повага в очах, бо сказано — господар на своїй батьківщинї, — от його що нїби дорослим паробком удавало. А найбільш, як іде було в недїлю з матїрю до церкви: вона в старосьвітському кунтуші, а він в батьківській киреї — високий та рівненький собі, мов ясенок. Ще-ж до того звичайний був і богобоязливий, справдї йшов до церкви молитись, а не гави поміж людьми ловити; то здававсь нїби вже не паробком або підпаробочим, — статечним чоловіком здавав ся. Ото-ж ми хвалимо було його гарний зрост і батьківські звичаї — його й батько був чоловік хороший і богобоязливий, а тії харцизяки мабуть свою думку дбали: „Нехай, нехай доростає

міри, — буде з його ще красчий некрут, ніж на селї козак“.

Воно то і в піснї співають:

Ой у вдови один син,
Та й той пішов під аршин...

Пісня, — правда, вона тобі не скривить нї словечка, та коли-ж се таке беззаконство чинилось на Вкраїнї? Може тогдї по селах порядку нїякого не було, або що, а тепер же в нас на всяку хату по началнику, що й чарки горівки не випєш без догляду... Еге! тим-то мабуть і громада з великого чоловіка сталась малим, що знай стрічаєш по селу людей з паличками. Отсї то люде, сидячи там собі по буднях, наче в сьвято, без роботи в управі, балакають з-печевля про всячину, та й домізковались, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і всеконечно — два, бо старший брат Ігнатів помер чумакуючи в дорозї, і про те нїгде не явлено і не записано, а товариство його недавно отсе в халєру повимірало; то їх і значить ся два сини у вдови Загірньої Катрі, і як старший на литцо не состоїть і вже годів ізо три без вісти одсутствуєт (се вже писар старший слибизує), то й упадає некрутська черга на його, Ігната, которому, каже, сповнилось восїмнадцять лїт.

Так-то вони собі там гуторять, а вдова небога, встаючи й лягаючи, поклони бє пе-

ред образом: що не доведи, каже його Мати Божа до лихої години, до невірної дружини, до злої личини, а пошли йому пару до вподоби, до любої розмови, до господарювання в дому, до чести й жалоби між добрими людьми. Як-би ж хто сповістив удову безталанну, що от-така й така річ, — може б вона кинулась в управу, звієць полотна однесла писареві, а старшині поставила пів ведра горілки, бо вони звикли там началницьким робом бенкетувати; впоївши й випровадивши ісправника, чи окружного, самі недоїдками й недопивками по-началницькій контентують ся, — се вже в них діло законне. Не то в празник, та і в будень, з селян збірають харчове, що ось ніби становий, чи який там нечистий, прибіжить. Той же й не думає про їх управу, маючи собі в волю де їсти й пити і руки нагрівати, а вони бали собі в управі справляють. То нехай би вдова Загірня кинулась у сей кагал з поклонами і дарунками, — воно б нічого. Сам писар і записав би і сьвідителїв познаходив би, що іменно помер Ігнатів старший брат чумакуючи, і що він єсть один, як око, син у матери. А то вона собі молить ся безпечне і на часточку раз-по-раз отцю Петрові подає, ще й молебні в його наймає, а той — звісно піп — собі радіє, що яка то спасенна душа ся Катря Загірня! Тим часом старшина, наго-

ворившись та нарадившись у своїй раді лукавій, вибрала день — сьвяту неділю, що вже іменно знає — дома Ігнат вдовиченко. Худоба про сей случай пасеть-ся в його за вишнячком у пастовничку, а сам він, гарно вмившись і голову змивши молоком, бо мати держала його чисто, як панську дитину, вбереть ся гарно до церкви і пійде обруч із пані-маткою слухати сьвятого співу і читання.

Ото-ж, іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі, ти б сказав, у-во всї дзвони дзвонили. Ведуть Ігната під руки до розправи, гукаючи й регочучи, наче вовка або що живцем доскочили; а мати-ж то, бідна мати, за ними наче по мертвому голосить! Мій Боже милий! хоть би-ж він не такий хороший та вродливий здавав ся... А то трошки зблїд на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те сьвіже молоде обличчя закрасили. А очи сумні і нїби якісь горді зробились та й зупинились під очима. Сором, бач, козакові заплакати, — переміг свою тугу бідолаха.

Отсе-ж його ведуть, мов молодого князя бояре, а сусїдня дївчинка Оленка, те-ж недолїток, та тілько гарна-ж на личеньку, як та зоря Господня, вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава, саме мчала повні відра од колодязя, поспішаючи матері води до по-

рання наносити, тогді й до церкви підбігцем бігти. Як побачила ж вона його в такій громаді, то й відра в неї по землї покотились. Вона його любила, молодого, вродливого Ігната, та й рідній матері не призналась. А тепер на ввесь куток заголосила, і до вдови Загірньої, до Катрі, на шию кинулась. Отсе-ж може й пара Ігнатова, бо й він не видержав її плачу ревного, — затрусивсь увесь і захлипав: не міг себе перемогти.

Ще-ж як на те дав Господь ранок тихий, ясний та любий, лїтнїй. Колос у ячменї ще не налив ся, та соловей виспівував остатнї піснї свої — прощавсь із весною. Тут його ведуть, того Ігната; тут його мати, обнявшись із Оленкою, голосять, а соловей на вербі під той гомін та плач аж лящить — співає. Золоті хмарки наче вплинь пливуть по чистому небу. Скрізь широко видно аж геть по-за цариною. Вітряки на горбах понасторошували крила і сяють проти сонця, мов башти золоті. А що вже хрест на дзвіницї новий, що поставив своїм коштом Ігнатів таки пан-отець, — аж сипле проміннням. А тут саме й до церкви благовістувати прийшла година. Отець Петро тихою ступою вийшов із свого двору, то паламар, побачивши його із дзвіницї, й бовкнув у великого дзвона. Сьвято вчинили всї гуртом удові бідолашній — на всю жизнь сьвя-

то!... Як була в новому очіпку, що саме збіралась наміткою голову до церкви обвивати, так і пішла за сином до розправи.

Ховай ся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всї сусїди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти свої розгубила по дорозї, підбіраючи відра. Паробки, йдучи до церкви, квітки твої сьміючись позбірали. Тепер у тебе на всїм селї немає вірної душі, щоб твоє горе зрозуміла. Батько й мати гримлять на тебе, мов ти не знать яку велику незвичайность серед людей учинила. Отта вдова хиба тебе зрозуміє і до серця пригорне, що вирвалась од тебе і побігла за сином.

От-же вони й коло розправи — тії пявки людськії. От вони привели вродливого вдовиченка перед пана. Не малий же й пан нагодивсь у село під сей час, — не дурно ще вчора з вечора курей по сїдалах полохали — готовити йому вечерю. Сам окружний, Бреус Ілья Семенович, се він учора з дзвоником набіг у село. От і стоїть, у боки взявшись, саме тілько налигавсь чаю з перегінною; тепер у холодку коло розправи потягує здоровенну люльку. Мордатий він собі пан і, правду змовити, поганий; і ґудзики його блискучі не красять. Блищять ті ґудзики на йому, мов жабячі очи, тілько що страшно, а краси нема

ніякої. От-же не подивилась бідна вдова, що він і зростом — карапуз, і лоб йому мабуть іще з малку приплющено, і ноги в його чогось криві. Як прибігла, так і впала йому в ноги і обхопила ті криві ноги руками, а сама голосить:

— Паночку, лебедику! може ж і в вас є діти! не губіте мого Ігнатка; дайте ж йому й мені на сьвіті пожити!

А в його справді, в того окружного, діти були маленькі, все дочки; до церкви, таки до нас у Буртища, пані його, окружна, було їх возить повен віз. Та що-ж йому про те? і як проста баба сьміє свою дитину до його дітей рівняти?

— Геть! от він що одвітував, — ти мене повалиш! Азьміте бабу проч!

Так і вхопили стару Катрю Загірню ті прислужники, із наших таки людей харцизяки, і одволокли геть, бо й справді на кривих ногах окружний захитав ся. „Чаво табє нада?“ закричав на вдову безталанну, і її вже держать під руки, не пускають. І сина держать коло неї, щоб не влизнув, бо знало все село, що його й конем не доженеш.

Вона тілько плаче, і дух їй захопило. Звісно материн плач!

Хто-ж мене, паночку, догляне, хто

мою старість запоможе? — хлипаючи на силу промовила.

Він, хоть по нашому й не говорить, а зрозумів її та й каде:

— Работніка найдьош сабє, старуха. Ти вдова багатая.

І вона-ж, дармо що зовсім збожеволіла од напасти, постерегла, супротив чого він їй закинув.

— Коли-б я, каже, була багата, я б тебе пане, озолотила! Отсе-ж у мене і все багатство і ввесь скарб, що ви в мене забрали.

А вони окаянні все було плещуть, що Катря Загірня — багатирка на все село; ото-ж і окружного на її нацькували, що прижмом, кажуть, за душею в неї єсть гроші. Сама ходить як кукла, в церкві од неї аж сьвітить поміж людьми, а син у неї — мов той панич, чистий та митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз капшук розвяже.

— Пане мій, голубе мій! благає вона окружного (а він до голуба такий був схожий, як підсвинок) — маю два волики й корову: забери їх до господи, а мені верни мого сина, моє сонце!

Що то проста жінка, сказано! Їй здаєть-ся, окружний все одно, що той Татарин; а він у нас такий був, що брав самими гріш-

ми подарунки. Приїде й поїде, ніхто нічого не бачить і не знає. Розлютував ся ж на Катрю за її слова дуже, аж посинів!

— Сказилась баба, што-лї? промовив, та аж мукнув, що всї злякались: Лашадєй!

Де тії й конї взяли ся! мабуть нечистий їх позапрягав на ту мінуту, так і вискочили перед ґанок, мов із землї виросли. Тілько дзелень-дзелень-дзелень той дзвоник на дузї. Аж дві тройки вродилось їх разом. І як він і з тими кривими ногами так хутко у візок упхнув ся, враги його душу знають, того окружного, Бреуса того. Пашол! і мов чортяки його на крила підхопили. Тілько пилом занесло вдову бідолашню. Протерла очи, аж і сина вже немає — вже обидві підводи коло царини. Бігом бігти за ними, криком кричати: Синочку! Ігнаточку!... шкода, вже не почує, і матери крізь ту страшенну куряву не побачить.

II.

Як ізійшла вечірня зіронька, та повечерявши старі люде спать повкладались, сільска молодїж почала через широкий став перегукуватись. Солові з обох боків ставу по вербах висвистували; озвала ся вода стома голосами. Зорі наче потонули в ставу і поуз беріг тремтїли, розпливались. искорками, та

й знов у глибину поринали і тихо в глибині сяли, ти б сказав розмовляли з небесними зорями. Ізійшли ся до купи паробки з дівчатами, почали своє кохання у піснях виспівувати. Тілько й нема між ними Ігната вдовиченка та молоденької Оленки. Далеко тепер десь Ігнат сидить, знакомого голосу не чуючи; а Оленка лягла спати, та й підплила гарячими слізми в коморі. Довго вона плакала, слухаючи співи соловіні та дівоцькі пісні; серед ночи встала, тихесенько викралась із комори, тихесенько перейшла через двір, майнула білими рукавчятами на перелазі, втонула в вишневому садку, вирнула з садової темряви коло хати вдови Загірньої. Не спала бідолашня мати, почула як Оленка в віконце стукнула, обізвалась, упустила її в хату.

— Матінко моя рідна! каже Оленка, обхопивши її плечі, — люблю твого Ігнатка як свою душу. Я пропаща без його на сьвіті. Благослови мене, матусю, іти за ним на краї сьвіта. Нехай він не мучить ся між чужими людьми самотою. Я його люблю, він мене любить, — нам обом буде легше, як ми побачимось що-дня хоть на часиночку.

— Голубонько Оленко! що отсе ти видумала? У тебе ж батько й мати, у тебе брати й сестри: як їх покинути?

— Нема в мене тепер ні батька ні ма-

тери, пань-матусю! Ти мені батько й мати, а твій Ігнатко вся моя родина. Не зможу я без його в сьвіті прожити, у сиру землю пійду. Чи лучче ж їм на столі мене побачити?

— Ні, моя доню, коли йти кому за Ігнатком, то лучче мені, одинокій матері.

— У тебе, ненечко, худоба на руках і батьківщина Ігнатова; тобі не можна всього кинути...

— Не можна, не можна, промовила вдова плачучи, а то б я вже й у дорозі була, я б за ним зузулею летіла.

Довго вони в-двох говорили, довго впиняла вдова Загірня Оленку, лякала її сьвітом широким, людьми чужими, пригодами несподіваними. Не злякалась нічого молода Оленка; на вічні найми себе обрекала: „Годити-му, служити-му, нігде не загину. Бог нам поможе, твої молитви, нене, з усякої пригоди нас визволять“. Такі слова вона промовляла, мов пісню співала. Раділо гірке материне серце, що її синові мов із-за чорної хмари сонечко присьвічує. Жаль їй було тілько дитини молодої, у чужій чужині не бувалої. Боялась вона, щоб з сього не вийшло ще більшого лиха, як слідом за її сином згине й чужа дитина. Не знала, що Оленці казати, замовкла журячись. Далі ще каже:

— Ти ж подумай, моя кришечко Оленко,

як тобі село покинути, коли в тебе ніякого паперу немає? Та тебе всяка судова погань заарештує, ганьбу тобі велику зробить, до віку сорому не збудеш ся.

— Я вже про се думала, ненечко: у мене ще з весняної доби єсть такий папір, щоб мені вільно було по людях служити. Ти знаєш, яка в мене старша сестра недобра, яка злюща. Вона мені була прачем руку перебила; а мати її дуже жалує і од пан-отця обороняє, так я випросила в пан-отця такий папір, щоб мені дома не жити. Він і лежить, той папір, за образом. І пішла б таки я з дому, та зосталась, що Ігнат близенько, щоб з Ігнатом твоїм що-вечора побачитись, а тепер мене ніщо не зупинить.

І радіє і боліє душею старенька мати.

— Доню моя! каже, — не нарікай же на мене, як — не доведи Боже — инше воно станеть-ся, ніж ти собі міркуєш.

— Вкупі з Ігнаточком не страшне мені ніяке горе! скрикнула Оленка, обнімаючи і цілуючи бідолашню матір. — Нема мені життя на сьвіті без його і не буде.

Довго вони ще розмовляли, довго прощались і плакали. Вернулась Оленка у свою комору і тихо, перед сьвітом любо заснула. У-ві сні побачилась із своїм Ігнатком десь на чужій стороні, приголубила його, заспокоїла мов дитину, журливе його серце заколихала.

III.

Чужа стороно, далека земле холодна не плодюча, плугом не орана, купям засїяна! Прокляли б ми тебе великою клятьбою, запалась би ти на віки од нашого слова гіркого, од наших ревних слїз: та живе в тобі не одна душа спасенна, товчуть ся в тобі наші земляки, як той Марко по пеклу. Нема в тобі ясного неба нашого, — вони любим, жалібливим поглядом на ввесь мир християнський тебе осьвічують. Нема в тобі нашого дерева густого, кучерявого, наших трав шовкових, наших квіток дубрівнїх, — вони серцем багатим тебе, убогий краю злиденний, мов пишний сад іскрашають. Не чути в тобі соловейка весняного, — вони своєю мовою солодкою твої зрадливі вітряні пустинї наповняють...

Таємнича доля судила Оленї опинитись на чужій сторонї хутко; мов у-ві снї вона у великий, пишний город перелетїла, у той-то город, де, мовляв, тільки церкви та палати та пани пузаті, і нї однїсїнької хати. Зуспіли її в наймах добрі люде, що в сьому городї неволею проживали і на Вкраїну на короткий час, мов у вирій, зазїтали. Молоді люде, пан із панїєю, і дїточок у них двоє — дві дївчинки. Звались вони скрізь по селу де вона

наймичкою в козака служила, пан Іван і пані Ганна; більш їх ніяк не звали, ані прозивали. Любили їх козаки і козачки і козача дітвора дуже, що вони з простої хати у пани вийшли, і всякими мовами вміли з чужоземцями розмовляти, та й не пишались тим перед сільскою громадою, і одежу нашу просту носили, і звичаї наші рідні шанували. Бачать вони наймичку в козака, молоденьку, моторну й працьовиту, розпитали, що вона за людина, довідались, що вона дитина отецька та ради свого кохання пійшла по людях служити. Порадились пан Іван з панією Ганною, видумали, як їй подать руку у її долї тяжкій. На шлях непевний молоде дівчя вийшло, сподіванками тільки шлях міряло. Знали вони, що то за міра; бачили сьвіту багато, то вжахнулись тії долї, що ждала нашу Оленку десь у далекому туманї. От почали її до себе закликати. Панія Ганна вміла розмовою любою, ласкавою журливе серце її собі з'єднати, мов дитину її до себе принадила.

Тут і Ігнат Загірній, той бідолашній вдовиченко, стояв із своїм полком; і його вони до себе в хату закликали. Кохана пара, мов у батька в матери, в їх гостювала. Понятливий був Ігнат з-роду, хисткий, проворний, то його ще в москалях і не бито; та

й шанував себе козак, то вже все переймав, згнітивши серце, чого там його учено, і старший похваляв його на муштрі. Ще-ж як на те, трапилось так, що старший над Ігнатом був молодесенький офицерик. Прозивав ся він Кавун, і як назве було копитан Кавуновим, то він і просить, щоб його так не величав, бо я, каже, свого отецького прізвища не цураюсь. Як же дочувсь про се пан Іван од Ігната, — „се-ж“, — каже, „наш!“ та й заговорив до його по нашому в церкві Офицерик трошки спік рака, що одвик по своєму розмовляти, бо його з-малечку на столицю заслано, і не давнечко, мов пташку з клїтки, випущено; а про-те любе йому було слово пана Івана, і зайшов він до його з церкви на отче-наш. Се ж тільки для звичаю так його запросив до себе в гостину пан Іван, а тут уже й обід, неділешнїй поспів. Багато до пана Івана козацтва зібралось. Тут і Ігнат із своєю голубкою. От, розговорились трапезуючи з офицериком Кавуном і нарадились, як би Олені по селах за полком не ходити, бо всякі люде між хазяїнами бувають, то щоб не дознала вона наруги за своє щире кохання; та й що з того кохання далї буде? Постановили громадою застільньою так: щоб узяти добрим панам Оленку з собою до дїтей за няньку, а тимчасом молоденький

Кавун офицерик порадїє Ігнатові, щоб його, як моторного, зростом високого, обличчям гарного москаля, вибрано в ґвардію. От Оленка і не ходити-ме більш із села в село; буде вона проживати між хорошими людьми-земляками, дарма що на далекій чужинї, а там уже якось доля її зладнаєть-ся; час і дїло покажуть, як їй красче в сьвітї прожити. Ще такі добрі люде були той пан Іван і панї Ганна, що й до батька-матери Оленчиних поїхали і їх заспокоїли і Оленку до батька-матери привезли і благословення їй випросили.

Звеселилась не одна душа з того благого учинку столичнїх наших земляків, що мов не-хотя панами звались, а були душею і словом прості і чесні, мов з-роду із села із рідної хати не виходили; а не хто вже, як удова Загірня радїла. „Сьвяте добро!“ рекла вона, з радощів плачучи: „кажуть люде, що тебе в сьвітї немає. Нї, ти ж таки — єсть на сьвітї, тільки що рідко тебе чоловік грішними очима зуздрить!“ Так вона прорекла, мов проспівала, здіймаючи до неба руки. І що то вже Оленку цїлувала! як її до матернього серця горнула! І рідна мати оступись перед нею, бо велике дїло непорочня печаль в одинокому серцї.

Левади рідні, голосні, співучі! стави з шумливими вербами! дівочі ігрища незабутні! Покидає вас вродлива дівчина, краса всього села, материна втіха, батькова осолода, веселость усіх добрих громадян. Кохання їй голубине крилля дало; знялась, полинула далеко-далеко. Нехай буде темрява в чужому краї, — сьвітить у неї в душі невгасиме сьвітло. Нехай лютують морози, — у неї в серці весняні квіти процьвітати-муть.

IV.

Живе наша Оленка в далекому городі — надією дише: хутко, хутко побачить ся з своїм Ігнатом. А Ігната нема: не так воно легко робить ся, як доброму чоловікові думаєть-ся. На переводять Ігната в ґвардію. Багато було б росказувати, чом, та й на-що?

Нема мого миленького,
Нема мого сонця,
Ні з ким мені розмовляти,
Сидячи в віконця.

Отсе наша річ. Сумувала б може Оленка й тяжко, так надія ж її, мов співоча пташка, розважала. Минуло з-пів року. Що-ж із дівочим серцем стало ся? Певне зсохло, завяло... певне змарніла на чужині Оленка? Так би воно, здаєть-ся, й мусило бути, та не так

воно в Божому сьвіті дієть-ся. Розірви з-разу молоде віття, що до купи сплели ся, — порвеш живі листочки, завянуть: замре з великого болю серце дівоче, перестане битись — часом і на віки. А нехай буйний вітер гойдає довго їх на сонці, дивись — і розплели ся розійшли ся, красують ся і хилять ся туди й сюди в пишному зрості.

Нема мого миленького,
Нема його тута;
Посходила по слідочках
Шевлія та рута.

Почала рута проростати й поміж сумуванням нашої Оленки. Як же се стало ся? — Ось як.

Не нянькою була Оленка в панії Ганни, а рідною сестрою. Зараз почала її пані Ганна письма учити, і сама здивувалась, що то за понятлива людина та Оленка! Не минуло й місяця, а вже вона своєю рукою до Ігната лист написала. Що ж то був за лист, коли-б ви прочитали! Пісня піснею. Бідолашний! Лучче б тобі його ніколи не бачити... Другий лист написала Оленка до свого любого паробка через місяць, і вже в тому листі не було пісні. Все в йому було: і кохання дівоче, тепле, сьвяте, і жалощі рідної сестри, тільки не було пісні. Гарним письмом засіяла Оленка другий лист; усяке б здивувалось, що так

недавнечко ще вона письменною стала; а отже первий лист був квітка весіння, пахуча, красна, ненаглядна против його. Розкрили ся широко в Оленки очи. Припала вона до книжок, наче до вікна високого, що з його далеко-далеко, широко-широко, по сьвітах видно. Ще ж би се нічого, а то до книжок прибавилась іще дружня розмова з земляками. Знала вона в себе в селї паробків багато. Були між ними і на вид хорощі, і на слово дотепні, та не було красчого над Ігната. Бачила вона її людей статечних і дїдів сивоусих, чувала їх розмови поважні і піснї старосьвітські. Здавалось їй, що й на сьвітї таких гарних людей немає. Перелетїла, мов на крилах, у чужу землю, озирнулась на-вкруги себе, освоїлась... се ж рідна громада на чужинї! Зберуть ся в пана Івана гостї, — се ж рідні селяне, тільки мов якесь инше сонце їх осияло! Вже про те й говорити нїчого, що на їх одежа українська красча од сїльскої, — така одежа, наче вернулись ті часи давнї, що було стара бабуся маленькій їй росказує... Коли в кого жупан, то сама чиста саєта. Коли сорочка з мережками, то аж очи бере! А що вже дївчата й молодицї, то сяють у шовках та в пишних рукавах, та в намітках білїйших од снїгу самого, та в квітках і широченних стрічках, наче ті бразолї, маки та лилїї. Нехай же б вони

самою одежою очи Оленці чарували, а то-ж розмова в них тиха та люба, речи дружні, щирі та розумні. Скільки чоловіків, стільки й дядьків або братів рідних. Скільки молодиць і дівчат, стільки тіток і сестер. Всяке, здається, тільки й дивить ся, як би її словом ласкавим приголубити, як би її на добро наставити. Одкрив ся їй сьвіт у книжках, а ще більше у розмовах. Що ні почує, як та громада поміж себе розмовляє, вона й спитає в когонебудь, — і ширшає, ширшає її память. Иногдї і в-ві снї прокинеть-ся та все думає про те, що в день бачила й чула. Ще ж треба, що мов із усії України сюди пісні що-найкрасчі позлїтались. У селї було заспіває инший хорошу старосьвітську пісню, одну і другу, а більше вже й не памятає, а що хлопці, так по-московській незнать-що иногдї варнякають; а тут як заведуть, то цїлїсїнький вечір співають. Одна гарна пісня, а друга ще гарнїйша; одна старосьвітська, а друга ще давнїйша. І то їй диво було, тій Оленці, що дїди сивоусї в селї було згадують про старовину дїдову або прадїдову, а тут, і без сивого уса, давнї часи мов на долонї тобі покажуть. Та ще чого дозналась наша Оленка: їй здавалось у селї, що книжки з неба падають, — так їй і мати казала, а тут побачила й самих людей тих, що книжки своїм розумом

компонують. Иногдї було як прочитає Катерину або Тополю, то й не йме́ віри, щоб се компонував той ласкавмй дядько, що в чорній кучмі волохатій ходить та все її серденьком зве. Менше всїх він здавав ся письменним, та більше од усїх мав у голові розуму. Все було тільки й говорить, що про зелені левади над водою, про селян простих, про ігрища дївочі, — хиба инколи згадає, як козаки лукаву шляхту товкли, і очима, що тими зорями, блисне...

V.

Хутко ж ти, Оленко, між чужими людьми оговталась, та й сумувати по своєму Ігнатові почала менше. Дорекаєш сама собі, як ляжеш спати, чом рідше почала його згадувати. „Чи не зледащіла се вже я поміж панами?“ иногдї думаєш... Які-ж вони пани? що вбогих сїрмяг і товстих сорочок не носять? Тепер ти вже й сама міркуєш, що не то пан, хто хорошу одежу на собі має, а то, хто дбає тілько про себе та про своїх родичів, а на вбогий люд хиба через плече озирнеть-ся. Сї ж — глянь, як тебе, дївчину просту, привітали! Ти, мов пташка з Божого раю, до їх у чужу сторону залетїла. Ти їм наче садових пахощів з України з собою занесла. Зрадїли всї тобі, ти б сказав, рідну родину побачили. Нї, сер-

денько, не зледащіла ти між ними, і дурно себе турбуєш дореканнями. Засипай з упокоєм: приснять ся тобі не ледачі поваби, — не такі, як тому снять ся, хто тільки манить себе, зачаровує собі серце гарними словами. Велика Україна тобі, Оленко, у-ві сні приснить ся, з усіма муками людськими од Наливайка та аж до того часу, як ти в селї з Ігнатовою матусею плакала. Розкриють ся перед тобою тайни сьвятії, і забєть ся серце твоє Божою правдою, наче новим, висчим коханням. Глянь, хто се по диких степах викоренює ледачу зїновать і колосисту пшеницю засїває? Се твої дїти не нарожденні. Зникло твоє село, і старий батько з матїрю і любий Ігнат байдуже тобі: ти задивилась на ті кріваві мозоляві руки, що в дикому степу працюють, загледїлась мов на райські квітки. Пташкою по-над тим степом вєш ся, і серце твоє якусь нову пісню співає. От твої сни, моя втїхо! Не зледащіла ти: не між панами ти, а між людьми опинилась.

Чого-ж посходила рута по тих споминках любих, що ними тільки й жила ти? Тяжко менї вимовити, та вимовлю. Любила ти Ігната за те, що в його очи такі ласкаві, що в його нїжне слово, що на вроду і на вдачу і на пісні і на танцї нема над його паробка в селї; за те любила, що в-купі з ним соловейка слухали, вечернїми зорями під вербою сто-

яли, що він про твоє життя розпитував, сумував із тобою. Як же ті споминки тепер перед тобою затуманились, мов справді кучерявою рутою вкрились! В-друге ти на сьвіт народилась, на широкий ясний сьвіт. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти з-малку. Виростають у тебе що-дня крила, білшають, ширшають, дужчають, і вже з твоєї високости рідне село здаєть-ся тобі маленькою крапинкою. Безталанний Ігнат! Чим же він тобі тепер здаєть-ся?... Темним, убогим, задавленим братом, та й годі. Напише до тебе чужою писарською рукою лист, прочитаєш його, та й загадаєш ся сумуючи. Жаль тобі Ігната, мов рідна сестра по його долї серденьком тужиш, а якось тобі дивно з ним побачитись, мов з того сьвіту має він прийти до тебе.

Ой Оленко! не хочеш ти сама собі признаватись, що в твоїм серлї діеть-ся. Пів року минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. Багато води втекло за сї пів року; пішли за водою і твої сїльскі думки, твої надії, твої молоді жадання. Не пів року, пів віку ти прожила між чужими людьми, і вони тобі здались рідніїшими од рідної матери, а всїх рідніїший, всїх близчий став тобі Павло Піддубень, молодий, гарний козак, брат панії Ганни. Дивом великим здав ся тобі Павло Піддубень, скоро ти його почала знати; та не

заглядувалась ти на його вроду козацьку, пишну на-вдивовижу вроду: не вона тебе чарувала. Чарували тебе його братні речи, що він з тобою, як брат із сестрою, розмовляв і мисли твої засївав наче якими зорями. Прийде що вечора Павло Піддубень до пана Івана, і наче для його нема тут людей опріч тебе: все він з тобою розмовляє та співає. Голос у його тихий та гарний. Часом бувало й заплачеш, слухаючи його пісню; а він тебе й розважить, книжки гарні тобі читає і до книжок докладає своє розумне слово. Чого ж ти почала задумуватись після тих вечорів любих? Ти його речи до одного слова згадуєш; і в-ві снї вони тобі снять ся, і прокинеш ся ранком — перше всього вони тобі на память приходять. Се-ж ти вже не своєю душею живеш, Оленко: у твоєму серцї та ясна душа козацька, звила собі кубелечко. Тобі страшно й подумати, щоб його день або два не бачити. Як же се може стать ся? День у день, вечір у вечір заходить він до своїх родичів; з тобою поговорить, дітей приголубить; хоч на годинку забіжить, і твою душу наче сонцем осьвітить. От-же стало ся. Нема Павла і день і два, — занедужав Павло! Ти замираючи про його болїсть довідуєш ся. Ти сама за два днї змарнїла, мов од тяжкого недуга. Соромиш ся ти прохати панїю Ганну, щоб узяла й тебе з со-

бою, як поведе дітей одвідовати їх любого дядька. Три дні, тиждень ти криєш ся... Вже в тебе всї питають, чого ти з личенька спала. Загориш ся часом на таке питання, та й замовкнеш. Так, нїчого, я, слава Богу, дужа й здорова, — більш од тебе нїчого не дознались. Пильно на тебе дивить ся панї Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе нї в чому за руку не веде, вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала і, куди тобі треба, добре прямувала. Чи Ігната всїм серцем любити-меш, чи кого иншого вибереш, про неї байдуже, аби ти була щаслива. Така в їх у обох думка, нї в віщо вони своєю волею по-атаманській не ввіходять.

— Оленко! каже раз ранком панї Ганна — пише до мене Павло Петрович, що він подужчав, просить прийти до його з дїтьми і тебе взяти з собою.

— І мене — промовила тільки Оленка.

— Пише, що скучив, довго тебе не бачивши.

Ой панї Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила?... Уже ж чи гаразд чи нї, а Оленка в тебе на шиї. Що за тиждень смутку в серцї набралось, все те сльозами тепер розмило ся.

Мов сестра сестрі, панї Ганна обтерла сльози з карих очей дївочих, пригорнула до

серця, поцілувала, чогось зітхнула, і нічого не сказала. Пішли до Павла Піддубня. Не йшла Оленка, на крилах летіла.

Вже давно її думки над тією камяницею носили ся, де живе її кохання: як там у його? що там у його? У його хаті мусить бути, мов у раю.

І справді, — гарно в Павла Піддубня у його затишку! Зелено-червоними плахтами стільчики повкривані, шиті рушники — гостинці з України — висять на кілочках. Між ними бандура тридцятострунна вилискуєть-ся. Се його діда-Запорожця бандура. Гарним малюванням стіни обвішані, і всюди наша рідна Вкраїна вималювана. Там купальні дівчата в вінках скачуть через огонь з хлопцями — поломя з искрами, з димом темне дерево застиляє, під небо веть-ся, а небо аж вороне од того сьвіту, тільки далеко в боку місяць червоний із-за левади вирізав ся, осияв хмарки легенькі і по ставу золотими смугами ґрає. Там — козаки їдуть по кровавому полю, через костяки страшенні, а Самко Мушкет попереду, „коня удержує, до себе притягує, думає-гадає“. Там під хатою кобзар на кобзї грає, а круг його старе і мале слухають, деякі плачуть, а сонечко, заходючи, червонить білу хату і людську тінь по зеленому рясту чорними смугами кидає. Книжки лежать, па-

пери купами: Павло Піддубень дуже тямущий чоловік, всяку старовину молодою головою зазнає... Простора в його хата, чиста. Мальовання, німуючи, розмовляють проміж себе, а тиша в хаті, не чути гласу, наче в ченця в келії, тільки годинник, стоячи на столі, чикає. Кинула Оленка оком на одно, на друге мальовання, дивуєть-ся, мов на Вкраїні опинилась, аж зирк! у дверях, мов жива картина, стоїть сам Павло, мовчки на неї дивлячись. Як побачила ж вона його худого, блїдого, з веселим поглядом блискучим, і сама не знала, що з нею стало ся: кинулась до його, як дитиня, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцїлував її від щирого серця.

— Серденько Оленко! питає, горнучи до себе, — так ти мене любиш?

Вона мовчки його поцїлувала.

— Моя вона! сказав Павло, протягуючи руку до панії Ганни; а панї Ганна наче знала, що буде: вона дїтей удержала, щоб не кинулись перше Оленки до коханого їх дядька. Обвисли ж вони коло його тепер, ухопившись рученятами за руки, за пояс. Оленка, сама не своя, обох дїтей цїлує, із великих радощів плаче. Зачарував її Павло Піддубень якимись недовідомими чарами. Все на сьвітї вона забула; в його слові, в його тихій розмові вся її душа. Умер Ігнат на віки

в дївочому серцї. Єсть про його споминки, є жаль, а кохання мов пташка в вирей одлетїло. Таке дївоче серце, таке його кохання. Цьвіте, сияє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому сьвіт сьвітить, туди воно і повертасть-ся. Жаль було і панії Ганнї бідолашнього Ігната, та знала вона, що людської натури не переможеш. Нехай так буде, як мусить бути. Нехай дївоче серце само своєї долї шукає. От її розум; такий-же розум і в її пана Йвана.

Не помилилась же Оленка, покохавши Павла Піддубня. Він наче ждав її з України: нїкого ще не любив, любив тільки свої книжки та малювання. та голосну бандуру. З первих вечорів постеріг він, що то за соняшне, живе серце у вродливої дївчини. Радїючи душею, взяв ся він осьвітити науковим сьвітлом ту головку, що дивом йому здала ся, що мов усї Фидії в-купі з Рафаелями її видумали, а тим-часом серце його первим коханням заняло ся. Чужа вона — ся думка його зупиняла. Слова нїколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дївочим серцем поняло ся. І вона йому не признавалась, що з нею дїсть-ся: все він думав, що душа її живе з Ігнатом. Поти з собою козак боров ся, поки аж занедужав. Тогдї сестра довідалась, яке лихо стало ся, почала за

Оленкою пильно дивитись, довідалась, збагнула жіночим серцем і вилічила брата розмовою і розвагою.

Инше тепер стрітила Оленка Павла Піддубіня, як прийшов він у кохану його семю. В раю вона тепер жила і раєм його осияла.

— Оленко серденько! каже Павло, — коли ти мене вірно любиш, то у всьому мене послухаєш.

— Як батька-матери! каже Оленкя. Ні, — більш! Ти мені й батько й мати, ти моє все!

Дівоче слово кохане! Хто тебе чув замолоду, до самої смерти тебе не забуде.

— Поїдьмо зо мною на край сьвіту, Оленко!

— Поїдьмо, полетимо в парі! каже Оленка.

— У мене, хвалити Бога, є достаток; облетимо з тобою ввесь сьвіт, а потім вернемось на Вкраїну, з батьком-матірю побачиш ся, та й будемо жити в мене в дідовому хуторі.

Після сії розмови, мов тільки крильцями голубята стрепенули. На завтра вже вони летіли далеко в вирей, де літо й зіму одні квітки осипають ся а другі зацьвітають...

VI.

А бідолашній Ігнат тим-часом до столиці, мов до божого раю, прямує. Прийшов, розпитав ся пана Йвана. Тяжко було пану Йвану його стрічати, — мов сам йому гіркої наготовив. Чи знав же то він, як воно складеть-ся, завозячи Оленку на чужу сторону? І рідний брат не оборонив би Ігната од його долї.

— Де моя Оленка?

— Умерла! от-що мусїли безталанному москалеві сказати, бо й справдї вона для його вмерла.

Поблїд Ігнат, затрусив ся, поник до землї, як підкошена папороть, засумував тяжко; у лазаретї з місяць пролежав, а потім і не ходив більш до пана Йвана, і не питав про Оленку. Москалем він одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий.

Не всї тії сади цьвітуть,
Що весною розвивають ся...

Січові гості.

(Споминка старого діда.)

Еге, добродію! Сидимо отсе ми з вами в пасіці — ні гадки! Божа бжола гуде, кругом гречки білїють... а колись гули круг мене не такі бжоли: козаки гули небожата, та ще не гетьманці, — сама січова воля, добродію... Переїв я всякого хліба: помагав і панам панувати, помагав навпослї і гайдамакам-братчикам! Ге! вже тото не буде, що було, а було-ж воно на щось. Тим-то, нїчого гріха таїти, признаюсь вам, добродію, який я був дурний колись . . . на свою рідну браттю ставав до бою! Далебі!...

Родивсь я на Подолї, — то моя рідна Вкраїна, а се вже менї на старість чужа сторона рідною стала, — шибнула доля, куди схотїла. Родив ся ж я в державах князя Любомирського, коли чули, під Полонним. Старосьвітське місто, добродію. Добували колись його козаки і злили всякий ступінь землї кровю жидівською, — он яке місто Полонне! Ну, родившись у підданстві, мусив тим робом і ходити. Взяли мене ще хлопцем малим до

замку, до панів, звичили мене до коней, до козацького обороту, а далї і в надвірні козаки зписали, бо зросту був я хорошого: таких у надвірні корогви й підбірали. Величавсь я козацькою зброєю перед хлїборобами, і думки не було в мене, против кого вона наготовлена... Не хутко менї очи одкрились, а все-ж, хвалити Бога, одкрились. Нїхто мене не вмовляв: оттак і так воно було, оттак воно єсть, оттак буде; сам я почув душею, що воно й як воно і до чого воно... та не так то хутко досяг самого дна. Глибоке дно й каламутне! Чую було ще з-малку: гайдамаки та гайдамаки, нїби сказати — ледар яка невірна. Пани па їх як на вовків полюють; селяне їх жахають ся, а Жид аж плюне, як почує. То було й сердиш ся, як хто гайдамакою палає. Який я гайдамака?... А гайдамаки не з кого й брались, як з таких-же панських підданих. Инший не вгодить шляхтї на облаві, чи на бенкетї, чи на посилках чого не второпає, — втїкає од батогів. Иншого не злюблять панські похлїбцї, — од них утїкає. А хто, то й так не схоче по наймах тиняться, або в панському дворі довічнїм грубником пропадати, і сей надумавшись дмухне на Січ манівцями.

А там тільки й піджидають Божого лїта, щоб завітати в гостї до вельможного панства.

Знаєте, вся та Вкраїна, почавши од Дніпра аж геть під Збараж, під Замостя, все те було колись козацьке. Купили всю ту землю козаки в Ляхів, не за гроші купили, а, кажуть, заплатили самою щирою кровю козацькою. А Ляхи то, мовляв, люде лукаві — умови не додержали, собі ізнов усю Бкраїну аж по саме Дніпро загарбали. Так козаки й кажуть: „Ну, коли ж так, панове, то вже ви тут господарюйте з Жидовою, а нам у Січ платіть чинш“.

Ото-ж було й ходять із Січи козаки за чиншем. От їм саме таких було й треба, що всї входи й виходи по панських державах знають, знають усї стежки й манівцї по Вкраїнї. Пригріє весняне сонечко, шелесне молодим листям дерево, — ізнїмуть ся роєм небожата, в кого одежа вже наскрізь сьвітить ся, — пора міняти на саєти!... От збереть-ся їх до-купи десятків, або й сотень скільки, виберуть собі ватажка, характерника такого, що вже його хиба срібна куля візьме, що козаки за ним і в огонь і в воду... ґайда на Вкраїну!

У Гетьманщину вони не ходили, бо там пани свої, — хоч і пооддавали инші чорту душу, та все-ж із Жидовою не братались. Ходять було коли не по-над Дніпром, то по-над Богом річкою, та й до Случи добірають ся за січовим чиншем своїм. Де байрак глухий та глибокий, що тільки зьвір та птиця

його знає, де хуторець або пасїка стоїть на одшибі, вони там переднюють, а в-ночі як смикнуть — вовки вовками по полю рищуть.

Польщею вся та Вкраїна звалась, тим що Поляки нею орудували. І стояла та Польща, як горох при дорозї: лїнивий тільки її не скуб. Роздав король усї села своїм панам: користуйтесь ними та й бережіть же своє добре, щоб менї військом про ту Вкраїну не турбуватись. А в короля і в самого гуло в кишенї, бо тогдї вік був такий на королїв та на панів, що у всїх кишенї попродирались. Ну, пани ж користуватись зуміли, а щоб до ладу військо спорядити, ту українську партію... еге! то в їх послїднє було дїло. Спискових було багато паненят, що тільки величались ротмистрами та поручниками, а до потреби не так то було їх густо при полках. Гасали вони по панських дворах, до панночок залицялись, або з собаками на-ввипередки бігали. Одбивали Татар або Сїчових гостей самі надвірні панські корогви — з нашого ж таки брата, з підданства.

Ото-ж було як наїдуть Сїчові гостї, то похазяйствують у панів та в Жидів, як у себе у господї, навючать усяким добром батовню коней, та й гайда назад! Покажуть ся і слизнуть так живо, як нїби в ві снї приснились; тільки й знаку, що в Ляхів та в Жидів

скрині порожні, та ще хиба що в иншого душі в тілї немає. Отакі то були!

Рідко, рідко коли вдавалось жовнїрству застукати їх саме на хазяйстві, хиба зрадою. А то було прибіжить корогва гусарії, чи рейтар, на чутку, що гайдамаки деруть, та полїчить тільки слїди од підків на шляху, та з тим і вернеть-ся. Та вже було як і застукають, то й їм сердешним добре було достанеть-ся. Довелось і менї бути разів зо два у тій справі, бо я — собі на лихо — служив у надвірнїх, помагав панам панувати. Ото-ж раз стояли ми цїлою корогвою в Полонному замку; князя Любомирського замок був. Жили тогдї пани Любомирські як королї, дарма що Хмельницький їх був трохи пополохав і ворота к чортовій матері винїс, як торохнув із гармати-Сироти. Ото-ж ми там і вартуємо не знать чого, а більш для панської пихи. Аж ось одного дня, тільки що взялись за ложки, летить гінець Кінь під ним аж хитаєть-ся, ніздрі роздуло як ріжок. Зараз його, так як був у грязї і в пилу, перед князя.

— Що таке?

— Гайдамаки на Подолю. Просить лементар Подольский посилку, бо самі нїчого не вдїють.

— А багацько-ж їх?

— Сто-кільканадцять комінника.

-- Добре; завтра сам з військом рушу

Зараз йому другого коня, і виправили назад.

Заворушив ся увесь замок: самопали перечищають, кульбаки споряжають, уюки, патронташі пакують. На-завтра, скоро сьвіт, заграно в труби, рушили з замку. Піхоту і гармати везли підводами. Третього дня стали коло Ялтушків, там гайдамаки обсїклись у гаю. Ото стали лавами. Пан лементар приїхав, подививсь.

„Ну, тепер оддихайте, та будьте готові на ніч. Треба добре пильнувати, а то вискочять з рук, як мило в воду“.

Ото одпочивши, як настав вечір, пильнуємо ми. Кругом гаю поставлено мужиків кільки тисяч із ціпами, а декотрі і з рушницями, а за ними, одступивши ступпів сто чи й більш, стало війско: те, що прийшло з самим лементарем, своїм чередом, а наше своїм чередом; а було всїх тисяч зо дві: і гусари, і панцерники, і піхота, — чого там не було! І всї на ту жменю тих гольтяпак!

Сидимо, багаття скрізь розіклали, балакаємо де-що з-тиха, бо заказано було од старшини, щоб Боже борони якого ґвалту, а щоб добре чували. Я ще тогдї був молодий, не знав ще, що то за гайдамаки, то дивно менї стало, що таке війскко на них

зібрано. От і питаю у одного старого гусарина, що вже йому уси росли-росли, та аж за уха закрутились:

— Що отсе, дядьку, кажу, за диво таке сї гайдамаки, що ось на них усї корогви стягли ся?

— Еге, каже, — а ти, хлопку, ще не знаєш, що то за зьвіряки? Коли-б у кожного з нас було по десять рук, то ще на їх мало, бо ті ґалгани обороняють ся мов скажені. Знають, що вже їм помилування не буде, то кидають ся на людей як ироди, і часом пробють ся крізь цїлий повк; не то втїчуть самі, та й здобич умчять. Ось завтра побачиш, які вони повбірані. Се в нас так спорядились, бо з Сїчи поприходили в одних лойових сорочках та в телячих шараварах.

— А який же, кажу, ватажко тепер їми доводить?

Каже: Іван Чуприна. Пятнадцять разів уже виходить він на здобич, разів скільки пробивавсь крізь наших жовнїрів, та вже тепер, здасть-ся, дамо ми йому перцю.

Отак минула й ніч. Стало на зорю займатись. Коли-ж по той бік лїсу, де стояла піхота, самопали пук! пук! перше з-рідка, а далї раз-по-раз А тут з гармати гу! — пішла грукотня по лїсу. Дерево тріщить та падає. Крик, гам! Гармати ревуть, а луна по

раннїй росї так і розлягасть-ся. Наші зараз на коней, а селяне, злякавшись, на-втїкача. А ми тільки що рушили їх переймати, аж тут із лїсу душ сорок гайдамак, всї в кармазинї та в блаватасах, такі гетьмани вискочили, що аж очима на їх не зглянеш; і коней за собою навючених з двадцятеро ведуть, Вискочили, та як ударять із-разу на чотири корогви волоські, що стояли з-переду, так їх і розідрали на-двоє. І от, як бачиш часом, лискавка з грому впаде на дуба або на густу та стару сосну, та як розчахне її од гори до низу, то одно гілля на сей бік, а друге на той бік важко впаде і затріщить: оттак ті гайдамаки розвалили велику купу Волохів, а самі, ак весною огонь по сухих очеретах, так і понеслись по полю, аж поле закрасили. А Волохи як сунулись на компутових, а тут ще й селяне побігли, куди хто втрапив, то все так змішалось як каша, що вже чорт би й знайшов свою лаву: вертиш ся кругом, як коза у череді, та й годї! Опісля вже декотрі опамятались і побігли за ними, та в пустий слїд — хоч тупицею. Гайдамаки вже за селом, а село за ними до неба палає...

А тим, що були на другім кінцї лїсу, випала инша доля. Ще, кажуть, з вечора ватажко Іван Чуприна, грiючись коло багаття, постеріг, що вся нужа з сорочки зібралась

йому до коміра, та й каже: „Оттепер же, панове, буде нам лихо з вражими Ляхами бачите, як уся нужа зібралась менї до коміра!“ То вже гайдамаки, почувши сеє, повісили носи і записали собі пропало. Тільки-ж Запорожець не так пропадає, як простий чоловік. У них вовча натура: уміє добре шарпати, умієж і вмерти, не скиглячи дармо.

Отаман і каже: „Роздїлїмось же, панове, на три батови, то кому небудь і поможе Господь вискочити з западнї, а в-купі — всї пропадемо. Чекайте, каже, мого гасла з пистоля. А як почуєте гасло, зараз два рази з янчарок на Ляхів грюкнїть, та й з Богом на пролом!...“

От, як стало займатись на зорю, він і поліз рачки на край лїсу, щоб подивитись, що Лахи роблять. А за ним порачкувало з десяток молодцїв. І зачепивсь один, лїзучи, рушницею за гілячку. Рушниця бех! а на фалшиве гасло по лїсу торох! трах! — пішла гуркотня. Піхота наша зараз до лїсу, та з самопалів і затопила. Чуприна лїг, кажуть, од первої кулї а гайдамаки ще не встигли впасти на коней і потрапить до ладу, а тут ще й ватажка немає. Збились вони зовсїм з пантелику. Отже жваво небораки боронились; убили підполковника ляцького, скількось офицерів і з сотню лейтар. Та й їм-же добре

було: раз те, що грюкава кругом, а тут з гармат що ревнуть, то дерево по-полам або і усе в скіпки розскочить ся і пада на них. Жарко було дуже сіромахам. Вибито їх мало не всїх, а решту поранених і постріляних забрато у полон. Найшли самого Чуприну мертвого. Здоровий та широкоплечий такий! Лежить вивернувшись як бик, що довго рикав під різницькою довбнею та завдавав усїм страху, а далї-таки, хоч який дужий, упав сердешний і землю глибоко вдавив, лежить як гора, і на мертвого ще страшно дивитись. Отак же й той Чуприна, великий та страшний, лежав у пишних кармазинах рядом із старим дубом, що звалено гарматою; а бронь при йому, і на конї збруя така, що несчисленні гроші коштує: срібло та золото, а робота, робота-ж така, що аж очи бере! На обох руках у його дорогих перстенїв, по кишенях золотих дзигарків скільки, а грошей, то і злїчити не можна. Та й на всїх гайдамаках, і коло самих і коло коней, знайдено срібла, золота і всяких дорогих суконь на великі тисячі. Усе те подїлили між себе жовнїри і лейстрові козаки. Доставсь і менї ріг з порохом у срібній оправі, та ладівниця під срібною бляхою, Та все те, як прийшло, так і пішло: пропало в Уманську руїну.

Ото подїливши здобич, поранених одіс-

лали у Камянець на страту, а мертвих закопали у Ялтушевському таки лїсї, над шляхом, і могилу над ними насипали високу.

Ото була перва моя справа з гайдамаками. А знову років через два пішла по Вкраїнї поголоска, що з-за Синюхи річки вийшла добра купа гайдамак з ватажком Чортовусом, та пройшла аж на Поділля, награбувала срібла, злота і всякого добра, скільки уюкові конї знесуть і повертає назад лїсами та байраками. Тільки нїхто не знав, де саме вони тепер і в якому місцї виткнуть ся на степи з лїсу. Трівога зробилась усюди така, що Боже твоя воля! Не було иншої розмови як про гайдамак. Отсе сьогоднї почуєш, що там і там спалили пана з панїєю і з дїтками, а завтра — що напали на кляштор і всїх ченцїв кателицьких вирізали. Той каже, що бачив людей якихсь чудних, а той, що в однім шинку наткнувсь на самого Чортовуса: сидить за столом в червонім жупанї, руки по локоть засукані, по кармазинових рукавах чорна кров жидівська стїкає; кружає відром горілку і нїкого не боїть ся, бо вміє так зробити, що отсе є, а схоче, то й нема. Що день, то все страшнїйші чутки: сьогоднї отсе скажуть, що в його три сотнї молодцїв, а завтра — три тисячі. По дорогах знай товчеть-ся Жидова, з усїм збіжжям утїкають то до замочків, то

до містечок. Вислав князь Любомирський з Полонного двох чи трйох Жидів на розвідки, обіцав велику плату; та Жидова так боялась гайдамацьких лап, що повертілась трохи по-за містечком, та й вернула ся ні з чим. Тогді призиває князь мене та Ласуна та Гладкого, та ще Лободу.

— А що, каже, козаки! Чи послужите ви мені по вірі й по правді?

— Послужимо, кажем, — милостивий князю і батьку.

— От-же, каже, — вам по десять червінців на дорогу. Їдьте та привезіте мені певну звістку, де гайдамаки і скільки їх.

Взяли ми, вклонились і поїхали усі четверо різними шляхами. Довго бив ся я по пущах та бездоріжнях, аж поки прибивсь до одного хутора. Ліс навкруги густий такий, що тільки небо та землю видко, а хатинка стоїть одним-одна і на бік уже похилилась і в землю вросла, а солома на їй уся од моху та од буряну аж зазеленіла. Ні дороги ні стежки до тії хатки нема; тільки поуз-самий причілок тече невеличкий рівчак. Думаю собі: видно-ж, тут нема нікого. Коли дивлюсь, аж у піддашші за хатою сидить дід, сивий-сивий. Брови йому понависали аж на очи, а борода до пояса. Сидить і струже стругом держално на ратище, а біля його під повіткою стоїть з десяток

ратовищ зовсім готових. От я, злізши з коня, прийшов до його, а він мене й не бачить, що я йду: струже собі та бурчить щось. Я прийшов таки близенько, та й став: послухаю, що він бурчить. Коли чую, аж то він пісню старосьвітську хоче співати, та вже голос йому дрижить і не виведе, тільки муркоче:

Перебийніс просить не много —
Сімсот козаків з собою;
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.
Ой пийте, Ляхи, води-калюжі,
Води-калюжі болотянії,
А що пивали по тій Вкраїні
Меди та вина ситнії.

— Здоров, дідусю!

— Здоров, каже, — здоров, синку!

Та й не дивить ся таки на мене. Я думаю собі, як би з ним заговорити, та й мовчу. А він тогді підняв свої важкі білї брови, та глядь на мене.

— Е! каже, — а ти що за чоловік?

— Отак, кажу, як бач: чоловік хрещений, волочусь по сьвіту та долї шукаю.

— А чи наша віра?

— Наша, кажу.

— Чого-ж тобі, синку, треба?

— Треба, кажу, менї наперед усього попоїсти.

— Правда, каже, синку, правда. Попереду нагодуй чоловіка, а тогді вже й розпитуй.

Зараз пішов, несе мені хліба, сала, меду, бо й пасічка в його тут невеличка загорожена. Попоївши, я кажу йому, що хотіли ніби мене Ляхи повісити за те, що я згубив панський дзиґарок, а я втік та хочу пристать у гайдамаки, тільки горе моє, що не знаю, де їх знайти. Він тогді мені й каже: „Добре, синку, їдь же отуди й туди. мимо такого й такого дуба, то там їх і знайдеш на урочищі Обозовищі“. А сам знов сів, та й почав стругати ратище.

Поїхав я, аж так: у яру по-під густими дубами коні ходять і де-не-де жупани червонїють. Приїхав я близче, аж стоїть під дубом козак з ратищем на варті. Я зараз по запорозький: „пугу!“ А він мені: „пугу! пугу!“ А я знову: „козак з Лугу!“

— А де той козак з Лугу? крикнув хтось товсто із лїсу. — А їдь лишень сюди!

Я й їду. Дивлюсь, аж супротив мене їде здоровенний Запорожець з усима, що я ще й з-роду не бачив; чорні, чорні та довгі та розкішні такі, що аж вилискують ся. Жупан на йому шовковий червоний, аж сьвітить ся як огонь; шапка червона, похилиста; пояс золотий; за поясом пистолї, при боку шабля; кульбака і стремена — все те в щирім золо-

ті, аж горить. А кінь під ним пречудовної вроди: білий як лебідь, так і одбиває од зеленого лїсу й трави; ти б сказав, що й землї не доторкаєть-ся. Зняв я шапку, та й поклонивсь аж до кінської гриви; забув, що то й гайдамака; так би, здаєть-ся, взяв та й підостлавсь йому під ноги: стою перед ним, як перед гетьманом.

— А що, каже, — брате? Чи наша віра?

— Наша, кажу, вельможний пане...

— Ану, перехрестись.

Перехрестивсь я, окаянний. Потерло мене трохи, чесна козацька кров у мене обізвалась, а проте перехрестивсь.

— Ну, їдь же, каже, — собі до куріня.

Приїхав я, аж той курінь увесь обсипаний валом. Впущено мене через рів у ворота. Як уїхав я та як гляну, то в мене і в очах зарябіло. Повно козаків, та все-ж то повбірані так, що й не росказати: кармазин коло кармазина, срібло коло срібла, золото коло золота. Так як от часом зїмою зайдеш у винницю та присядеш коло печи погрітись та подивиш ся, що там у тій печі робить ся того жару: і червоне, і жовте і синє, горить, ходить, мигтить і мріє, аж нїби ворушить ся все; так у тім таборі ходили один поуз одного гайдамаки: той у червоному, той у жовтому, той у блакітному, а золото на їх як огонь

сяє, що й очима не зглянеш. На-силу я трохи освійчивсь, що вже не так дико мені між ними стало. Поставив я свого коня до ясел. Ніхто мене не питає, що я за чоловік. Вештаюсь я поміж ними як дома. Дивлюсь, аж Ласун уже тут: ходить, заклавши руки за пояс, тільки вильотами вимахує; з старшими вже за панібрата, а мене буцім і не бачить: тільки погладив уса та бровою моргнув, подивившись на мене з-убоча. А мене зносять такі думки: „Викажу їм Ласуна! Признаюсь, хто я такий! Зостанусь між Запорожцями!“ Так товариш же Ласун: як товариша зрадити? А про те в мене й думка не зворухнулась, що се-ж наші браття?... Тогді ще я так не зміг рахувати, — щиро послужив шляхті. А вони ж то горопахи мені радіють, як рідного брата вітають; дорога одежа в їх купами — надівай, яку хоч одежу. Звісно, страшний суд настає; Бог знає, кому жити а кому вмірати, то нехай, кажуть, козак хоч перед смертю покрасуєть-ся, як у городі рожа, а винесе Бог із огню в дорогих саєтах — нехай користуєть-ся на здоровя.

На другий день приїзджає й Лобода з Гладким. Поприбірались мужиками і привели ніби-то коней продавати. Ласун сам і торгував у їх, і могорич із ними пив, та нишком і сказав, що Чортовус жде, поки постягають

ся його чати, бо тепер ще тільки дві чаті зійшлось, а ще дві злучять ся з ним у Мазепиній могилї, що завтра ми туди рушимо, то щоб князь був готовий і держав ногу в стременах, а з нас або Ласун або я дамо драпака та князеві її дорогу покажемо. Виправили тих коноводів, а сами другого дня пішли у Мазепину могилу. А та Мазепина могила та єсть то острів, увесь у бору, а кругом таке грузьке багно, що нї чоловік нї кінь нї собака не перебреде; а на той острів через багно висипано три греблї. Незабаром надійшла ще одна чата з великою здобиччю. От як зробивсь під той час галас і крутанина в таборі, то я улучив щасливу годину, та на коня, та драла. Прибіг у Полонне під замок, під київську браму, стукнув, — не пускають мене, бо не пізнали: жупан на менї перловий, гудзики рубинові, пояс литий, шапка соболева, — та насилу вже впустили. Зараз мене до князя. „Так і так, милостивий князю, ще тільки однії чати дочекають ся, та й рушять під Костантинів, бо чують ся на силах. Треба поспішати, щоб не вупустити їх з того острова“.

Зараз усе військо на коней, а піхота на підводи; забрали гармати й порохи, поїхали. А я конем попереду, дорогу показую. Було то полювання на страшного зьвіря, що й очи й уха і чуття добре має, а ще луччі — лапи.

Заказано під великою карою, щоб ніхто не гомонів і люльки не курив. Звернули з шляху; потяглись лїсом мовчки, тихо; тільки коли-неколи колесо гарматнє чи возове стукне, наїхавши на корінь, або трісне суха гіляка. Ішли день і ніч з малим одпочивком, а далї влїзли у таку гущиню, у такі нетри, вертепи та вибої, що ледві-ледві витягали вози та гармати з того ковтуна. А тут ніч темна така, що тільки навманя вгадуєш дорогу. Далї таки, дякувати Богу, вийшли без пригоди з тії багнюки і вибрались у рідкий бір. Я злїз з коня та з радощів аж землю поцїлував. Про Запорожців уже й байдуже. Сказано, молодий, хисткий, — нікому було покрепити... Ото-ж скоро вже дійшли до того пасїшника, що ратища струже. Обскочили його кругом і взяли в свої руки. А він тільки подививсь, п!днявши в-гору брови, та сказав: „От-же вражі Ляхи таки пронюхали!“ а потім знов поступивсь та й байдуже: знає вже, що коли не сьогоднї, так завтра смерть. Та такий же старий на сивий був той насїшник, що ніхто його не бив і не лаяв. Посадили його на віз, ще й сїна підмостили, — та й поїхали до Мазепиної могили.

Переночувавши в невеличкім сельцї, вранцї позганяли мужиків з околиць з ралами та з сокирами. Було їх душ, мабуть, з тисячу. Рушили дальш. і в ночі прийшли до якогось

урочища. Там, видно, колись була таборище, бо лїсу на кільки гоней вирубано і позоставались рови й вали. Усовітував тут один козак перегодити, аж поки на небі зийдуть Косарі. А неба було чисте як хустка і скрізь зорями заискрене. Та князь боявсь, щоб гайдамаки тим-часом не довідались,

— Не бійтесь, каже, — нїхто сюди не прийде, бо кажуть, що се місце закляте: тут, кажуть, по ночах відьми та упирі вигравають свої штуки; з того то воно й зверть-ся: Куцого Чорта Слобода.

От, як переждали годин зо три, то почали зникати з неба зорі, а на небо червоні плями од багаття, що горіло в гайдамацькому таборі. Рушили ми тихо і прийшовши до самих гребель, порозставляли перед кожною греблею по шести гармат і рови перед гарматами повикопували, а округи гармат піхота стала. Селян з сокирами розставлено кругом по-під соснамй, і скоро гукнуть по разу гармати, зараз щоб рубали сосни. А решту піхоти порозставляли з рушницями по над багном, щоб стріляти, як-що хто виткнеть-ся з лїсу. Почало вже сїріти.. Сердешнї гуляки сплять собі і не снить ся їм, що вже їх піймано в матню.

Аж ось зараз із самої більшої греблї шість гармат торох! а з другої у-в одвіт —

гу-у! а з третьої знов — гу-у! Затріщали і загули по лїсу сосни; а тут враз застукало тисяча сокир об дерево. Ой не весело ж було сїчовим молодцям прокидатись під такий гук і трескіт! Утихли гармати, давши по два рази огню; перестали й сокири. Я взяв морську трубу і закричав: „Здайтесь на ласку панську, бо обгорнуті кругом".

Жадного одвіту. Тихо, тільки дим курить по над багнами, підіймаючись у-гору. Аж ось на греблї затупотїли конї, і крик: „Гони, лови! Постой, Кирило!" і поки піхота випалила, як ось летить бісом щось на конї і просто проміж гармати. Тогдї тільки пізнали Ласуна. Погоня гайдамацька завернулась, бо жарко повіяла піхота з самопалів; чоловік з десяток покотило ся з кульбак.

От і день розвиднївсь. Окрикнув я їх тричі, щоб здавались. Аж за третїм разом гукнули з лїсу, добре частуючи й нас і наших батьків. Знов загуркотїли гармати, затріщав лїс, застукали сокири. Годин за три поробили кругом багна засїки, а соснами завалили кругом гайдамацький табор і самих надушили гибель. Пробували сердеги одстрелюватись, повилазивши на сосни, а наша піхота собі брала їх на цїль. Та багно було дуже широке, то не багато вони нам шкодили.

Отак і день цїлий минув. Стук та грім

та курява по-над лїсом. А як стемнїло, усовітував Ласун поробити тайно на греблях завали з гіляк, пеньків, каміння й хворосту, щоб кінно через них не можна було перебратись, бо запевне знав, що гайдамаки підуть на пролом. Здав ся нам на добро його совіт, бо справдї Чортовус, роздїливши свою ватагу на три купи, здумав ударити разом трйома греблями і прочистити собі дорогу.

Чатували ми всю ніч під оружжям, прислухались до всякого шелесту. Як ось о-півночі затупотїли конї, перше глухо, а далї все чутнїйш, як стали підходить до греблї, а нарештї загула гребля од копит, а гайдамаки загукали: „Нуте братця: або добути, або дома не бути!“ — і припустили на-взаводи. Дано їм зближитись, щоб стягнуть усїх на греблю, а потім гу! — заревли гармати. Отодї вже зробило ся справнє пекло. Що хвилина, то й гукнуть гармати, не з того то з того боку. А поранені кричять, конї іржуть та бють ся поміж навалюваним гіллям, дерево скрізь тріщить та падає, а по бору луна так і розлягаєть-ся. А ніч же то темна-темна! тільки раз-по-раз сяє красний огонь з гармат: сяйне, окаже кругом людей, коней, блискучу збрую і рудий дим хмарами з-верху, та знов і погасне, тільки реве та стогне кругом у темряві. Правдиве було пекло. Цїлу

ніч стріляли пушкарі, мов завязавши очи; тільки чули, що на греблї ворочаєть-ся все і кипить як у казанї. А як розвиднїло, тогдї тільки побачили, яке лихо сталось гайдамакам. Думали пробитись, сїромахи, через греблю, та позабивавшись у завали, пропали там, як бжоли в бочцї під пасїшною довбешкою... Як бжоли карабкають ся, тонуть і вязнуть у густій патоцї, як виверне пасїшник у бочку важкі та повні забоцнї: так вони, сердеги, вязли поміж гіллям і тонули в багнах. Лежало їх багато. Аж жаль було дивитись! Народ усе здоровий та розкішний, і конї добрі; та все-ж то те пороздиране картечами і покрівавлене. Лежять бідахи, повивертавшись, густо, як снопи на хорошій ниві. Як молотники, вставши з-раня, стануть у два ряди на довгому току і бють дубовими цїпами сніп за снопом, аж поки розлетить ся увесь соломою, так і їх порозбивано картечами, пороздирано чаунними кулями на шматки і перемішано з потрощеними гіляками і колоддям. На великій греблї, у завалї, знайшли й самого Чортовуса на колодї. Навзнак лежав сердешний головою на колодї, розкидавши крижем руки, а вуси, мов дві чорні гадини, розтяглись по колодї, у крові всї, та й позасихали. Картеча вдарила сїромаху саме в груди і вискочила в спину,

розпоровши пишний кармазин. Кров із рани потекла і по всьому жупанові і по золотому поясу, залила і дорогого білого коня, що лежав під ним убитий. Шаблю при Чортовусї і оружжя знайшли пречудовне, та ба: ніхто не схотїв його носити, бо Чортовус був, кажуть, чарівник і все те наговорене чарами. Один князь Любомирський не боявсь ніяких чар і взяв собі ту шаблю і зброю. Поранених душ тридцять забрали і повезли до Полонного на страту, здобич подїлили поміж військом, а трупи четвертували і розставляли на палях по селах і шляхах. Тільки з того люде ще більш набірали собі гайдамацького духу: як покажуть ся було де сїчові гостї, — вони їх криють по пасїках, дають їм осторогу, а кому нема життя од економів та дозорців панських, ті й самі з гайдамаками панські будинки руйнували. Тільки ми, надвірні, було, за панським приводом, ходимо на гайдамак. Здавалось: куди, яке добро чинимо, а ми тільки помагали загнуздувати наших братів.

Галицька Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Видала також:

Народний Декляматор.

Одинока книжка того рода в руській мові. Має 320 сторін, а містить прегарні деклямациї пригожі на всяку оказию.
Поезиї, які є в сїй книжцї — се вибір найкращих поезий найлїпших руських письменників.

Оправлений в полотно коштує 1 К 20 с., з почтовою пересилкою 1 К 40 с.

Хто купує 10 книжок, той платить всего лиш 12 корон, а почту оплачує накладня.

Видавнича книгарня
Якова Оренштайна в Коломиї
дістала на головний склад і поручає:

РУСЬКО-НЇМЕЦЬКИЙ СЛОВАР

проф. Омеляна Поповича,
цїна в полотно оправленого примірника 5 кор. з пересилкою 5 кор. 40 сот.

Весняні вечери,

новелї Леся Гринюка, цїна брошурованого прим. 1 кор. 20 сот.

Галицка Накладня
Якова Оренштайна в Коломиї.

Видала і продає такі рускі патріотичні картки з видами:

1) Шевченко: Гайдамаки 16 карток колїровані . . . . . К. 1·40
2) Шевченко: Гайдамаки, І-ша серия 16 карток коштує . . . . . К. 1·—
3) Шевченко: Гайдамаки II. серия 12 карток коштує . . . . К. 0·80
4) Історія Руси-України — серия 12 карток . . . . . К. 0·80
5) Рідне Слово — серия 12 карток К. 0·80
6) Гоголь: Українські оповіданя серия 10 карток (колїровані) К. 1·—
7) Гоголь: Тарас Бульба — серия 16 карток . . . . . К. 1·—
8) Памятник Котляревського — серия 8 карток . . . . . К. 0·50
9) Франко: Захар Беркут — серия 10 карток колїрованих . . К. 0·80
10) Франко: Захар Беркут — серия 10 карток чорною-краскою К. 0·60
11) Шевченкові офорти — 12 к. К. 0·80
12) Кулїш: Чорна Рада с. 16 кар. К. 0·80
13) Запорожська Січ 14 карток К. 1·—

50 карток з руськими типами по 6 с., колїровані по 8 с. за штуку.
50 карток з видами гір по 6 с., колїровані по 8 с.

Крім того продає сьвяточні листки.

115—120. **Барвінський Олександер,** Спомини з мого життя, II.
121—123. **Кобилянська О.,** Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.,** Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.,** Цезар і Клеопатра, драма.
129. **М. Вовчок,** Не до пари, Два сини й инші оповід.
130—134. **Маковей О.,** Залісся, повість.
135—139. **Кониський Ол.,** У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. **Федькович Ю.,** Довбуш, траґедія.
143—144б. **Федькович Ю.,** Оповідання.
145. **Гринюк Лесь,** Весняні вечері, новелі.
146. **Леся Українка,** Оргія, драматична поема.
147. **Федькович Ю.,** Так вам треба, фарс.
148. **Федькович Ю.,** Як козам роги виправляють.
149—149а. **Шевченко Т.,** Музика, повість.
150. **Кропивницький М.,** По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.,** Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий,** Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.,** Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко Т.,** Гайдамаки, поема.
157. **Федькович Ю.,** Люба́—згуба, повість.
158. **Шніцлер, Артур,** Лейтнант Ґустль, новеля.
159—160. **Левицький-Нечуй Ів.,** Пропащі, повість.
161. **Кобилянська Ольга,** Битва, нарис.
162. **Підмогильний В.,** В епідемічному бараці, нарис.
163. **Кобилянська Ольга,** Природа, новеля.
164—165. **Плятон,** Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
166—167. **Карпенко-Карий,** Житейське море, комедія.
168—170. **Єфремов С.,** М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. **Маркс Карл,** Наймана праця й капітал.
172—173. **Мирний Панас,** Лихі люде, повість.
174—176. **Дорошенко Дм.,** П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
177—179. **Містраль Фред.,** Спогади й оповідання.
180—182. **Коцюбинський М.,** Fata morgana.
183—184. **Костомаров М.,** Дві руські народности.
185—187. **Бойко В.,** Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
188—189. **Ромен Роллян,** Вовки, револ. драма.
190. **Коцюбинський М.,** Лялечка, Поєдинок (оповідання).
191—192. **Коцюбинський М.,** На віру й инши оповідання.
193. **Коцюбинський М.,** П'ятизлотник, Помстився, Хо.
194. **Коцюбинський М.,** Для загального добра, оповід.
195—196. **Коцюбинський М.,** Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
197. **Коцюбинський М.,** По-людському і ціпов'яз, оповід.
198. **Коцюбинський М.,** Дорогою ціною, оповідання.
199—201. **Франс Ан.,** Злочинство Боннара.
202—203. **Ромен Роллян,** Дантон, револ. драма.
204—205. **Дорошенко Дм.,** Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
206—207. **Єфремов С.,** Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).
208. **Мирний П.,** Серед степів, оповідання.
209. **Мирний П.,** Лихо давне й сьогочасне, повість.
210—211. **Мирний П.,** Як ведеться — так і живеться.
212. **Васильченко С.,** Талант, повість.
213. **Коцюбинський М.,** Коні не винні.
214—215. **Карпенко-Карий,** Сава Чалий, траґедія.
216—219. **Єфремов С.,** Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. п. VIII).
220—221. **Леся Українка,** Лісова пісня, драма.
222—223. **Леся Українка,** Кассандра, драма.
224—225. **Леся Українка,** Камінний Господарь, драма.
226. **Леся Українка,** Адвокат Мартіян, драма.